

KS. PIOTR TOMASIK
UKSW WARSZAWA
ORCID: 0000-0001-9760-1416

WSPÓŁCZESNE WYZWANIA DLA KATECHEZY O DUCHU ŚWIĘTYM

Problematyka świętości w katechezie nie może pomijać rzeczywistości podstawowej, jaką jest Bóg i Jego świętość, a także dzieła Boga, jakim jest uświęcenie człowieka i świata. Nie może zatem pominąć Osoby Ducha Świętego.

Dwa kolejne lata duszpasterskie Kościoła w Polsce poświęcone były sakramentowi bierzmowania. W oczywisty sposób wpłynęły one na fakt, że częściej niż poprzednio tematyka przepowiadania, także w ramach katechezy, odnosiła się do zagadnień związanych z Osobą Ducha Świętego. Niniejszy artykuł stanowi próbę nazwania i rozwiązania problemów związanych z tą tematyką, przed którymi staje dzisiaj katecheza w kontekście wszystkich swoich funkcji: wychowania, nauczania i wtajemniczenia. By ten cel osiągnąć, omówię kolejno zagadnienia pneumatologiczne, jakie pojawiają się w nauczaniu Kościoła, a następnie postaram się odpowiedzieć na kluczowe pytanie, na ile nowe, pochodzące z roku 2018, polskie dokumenty programowe katechezy tę prawdę realizują.

Duch Święty w nauczaniu Kościoła

Założenie, jakie stosuję w niniejszym opracowaniu, jest następujące: Kościół w Polsce stara się ortodoksyjnie nauczać o Duchu Świętym. To założenie jest jak najbardziej uzasadnione, jednak samo staranie nie oznacza jeszcze, że w każdym zakresie jest ono skuteczne. Dla tych starań, ale jednocześnie dla oceny skuteczności troski o ortodoksję, wystarczające kryterium stanowi *Katechizm Kościoła Katolickiego*.

Zasadnicza linia treściowa zawarta w *Katechizmie*, odnosząca się do Ducha Świętego, znajduje się w części dotyczącej poszczególnych Osób Trójcy Świętej¹. To trynitologiczne ujęcie jest zasadnicze, bowiem nie można oddzielić istoty i działania Ducha Świętego od całości tajemnicy Trójcy Osób Boskich. Takie podejście rodzi też poważny skutek duszpasterski: modlitwa do Ducha Świętego, czy to indywidualna,

¹ KKK 687nn.

czy wspólnotowa, powinna uwzględniać podstawową formułę modlitwy do Ojca przez Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym².

Warto też zwrócić uwagę na kwestię, która ma duże znaczenie praktyczne w duszpasterstwie i katechezie. Mianowicie tematyka Trójcy Przenajświętszej bywa postrzegana jako abstrakcyjna, przez to trudna do przekazania. Chodzi zatem o właściwe umiejscowienie jej w kontekście nie tylko wyznania, ale i praktykowania wiary Kościoła, wskazanie, jakie ma odniesienie do życia chrześcijańskiego. Wiara w Trójcę ma bowiem charakter absolutnie fundamentalny, wyznaczający granicę tego, co jest chrześcijaństwem, a co nim nie jest. Nie da się jej pominąć, zaś braki w tej materii powodują wiele nieporozumień, do których jeszcze powrócę. Otóż istotne jest zauważenie, że geneza wiary w Trójcę bynajmniej nie jest abstrakcyjna, zaś jej formułowanie było wynikiem bacznej i rozumnej obserwacji historii zbawienia. Joseph Ratzinger ujął tę kwestię następująco: *Nauka o Trójcy Świętej nie powstała ze spekulacji na temat Boga, z usiłowań myśli filozoficznej wytłumaczenia początku bytu, ale jest wynikiem mozolnego opracowywania historycznych doświadczeń*³. Jednocześnie objawienie Boga jako Trójcy miłujących się Osób streszczone zostało w I. Liście św. Jana w krótkim stwierdzeniu: *Bóg jest Miłością* (1J 4, 8). I to jest punkt, wokół którego rozwija się katecheza o Trójcy.

Warto w tym miejscu przywołać bardzo istotne stwierdzenie kard. Gerharda Ludwiga Müllera, który w opublikowanej na początku roku 2019 interesującej syntezie katechizmowej, zatytułowanej *Manifest wiary*, stwierdził: *Sedno wiary wszystkich chrześcijan leży w wyznaniu Najświętszej Trójcy. Staliśmy się uczniami Jezusa, dziećmi i przyjaciółmi Boga, poprzez chrzest w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego. Rozróżnienie trzech Osób w Boskiej jedności (KKK 254) wyznacza fundamentalną różnicę w wierze w Boga oraz w obrazie człowieka w porównaniu z innymi religiami*⁴. Autor zwraca w swoim tekście uwagę na te elementy *Credo*, które są obecnie często pomijane w praktyce duszpasterskiej. Stwierdza, że wiara w Boga-Trójcę znajduje się w centrum wiary chrześcijańskiej, że nie jest ona czymś dodatkowym, ale stanowi istotę wyznania wiary chrześcijańskiej. Z takiego opisu wynikają praktyczne skutki odnośnie do rozumienia dialogu międzyreligijnego. Otóż modlitwa z wyznawcami religii niechrześcijańskich może być równoczesna, lecz nie wspólna. Inne jest też rozumienie, kim jest człowiek. Wszelkie formy integrowania się z wyznawcami religii niechrześcijańskich, co staje się koniecznością w związku ze zmianami wywołanymi migracjami, muszą uwzględniać tę normę, której przekroczenie oznacza porzucenie chrześcijaństwa.

Co więcej, właśnie w czynnej wierze w Boga, w postawieniu Trójcy w centrum ludzkich działań, myśli i pragnień, upatruje papież-emeryt Benedykt XVI drogę

² Por. KKK 2664, 2780.

³ J. Ratzinger, *Wprowadzenie do chrześcijaństwa*, w: J. Ratzinger, *Opera omnia*, t. 4: *Wprowadzenie do chrześcijaństwa. Wyznanie – chrzest – naśladowanie*, Lublin 2017, s. 137.

⁴ G.L. Müller, *Manifest wiary*. „Niech się nie trwoży serce wasze” (J 14, 1), 1.

do przezwyciężenia współczesnego kryzysu Kościoła. W przeznaczonym na nadzwyczajne posiedzenie przewodniczących konferencji episkopatów poświęcone kryzysowi wywołanemu przez pedofilię niektórych duchownych, które odbyło się na początku roku 2019, napisał on list, w którym czytamy między innymi: *Nadrzędnym zadaniem, które musi być wynikiem moralnych wstrząsów naszych czasów, jest to, byśmy ponownie zaczęli żyć według Boga i ku Niemu. Nade wszystko my sami musimy nauczyć się ponownie uznawać Boga za fundament naszego życia, zamiast zostawiać Go na boku jako w jakiś sposób nieskuteczne wyrażenie. Nigdy nie zapomnę ostrzeżenia, jakie wielki teolog Hans Urs von Balthasar kiedyś napisał dla mnie na jednej ze stron swego listu. „Nie zakładaj z góry Boga w trzech osobach: Ojca, Syna i Ducha Świętego, ale uobecniaj Go!”. Istotnie w teologii Bóg jest często traktowany naturalnie jako oczywistość, ale konkretnie nikt się Nim nie zajmuje. Temat Boga wydaje się tak nierealny, tak daleki od rzeczy, które nas zajmują. A jednak wszystko staje się odmienne, jeśli ktoś nie zakłada z góry Boga, ale Go uobecnia; nie zostawiając Go w jakiś sposób w tle, ale uznając Go za centrum naszych myśli, słów i działań⁵. Słowa te odnoszą się do postawy teologów, podejmujących refleksję naukową w swojej dyscyplinie, ale tym bardziej winny być rozciągnięte na praktykę przepowiadania. To, jak się wydaje, jest kluczem do apologii wiary, tak bardzo dzisiaj potrzebnej⁶: nie zakładać milcząco Boga w Trójcy, ale właśnie o Nim mówić, nade wszystko jednak Go uobecniać. Chodzi zatem o nauczanie w Duchu Chrystusa, co jest wymogiem dla prawidłowego przepowiadania słowa Bożego⁷, zwłaszcza katechizowania. Pozostaje w mocy uwaga Josepha Ratzingera pochodząca jeszcze z roku 1957. Wskazując na prymat rzeczywistości uzasadnianej przez apologię przed samą apologią, stwierdza on: *Trzeba wychodzić nie od narzuczonego z zewnątrz frontu wielorakich pytań, lecz od wewnętrznej intensywności wiary. Dlatego pierwszym zadaniem współczesnego przepowiadania musi być prowadzenie do wewnętrznej istoty religii jako osobowej relacji człowieka i Boga⁸.**

W tym miejscu dochodzimy do bardzo istotnego momentu odnoszącego się do rozumienia prawdy o Duchu Świętym w całości wyznania wiary chrześcijańskiej i w tym, co z niego wynika dla życia wierzących. Joseph Ratzinger zauważa, że *zasadnicza wypowiedź w trzeciej części symbolu wiary brzmi: „Wierzę w Ducha Świętego”. W pierwotnym tekście greckim brak tu rodzajnika, co dla interpretacji pierwotnego znaczenia jest bardzo ważne. Stąd bowiem wynika, że artykułu nie pojmowano w odniesieniu do samej Trójcy Świętej, lecz w odniesieniu do samej historii zbawienia. Oznacza to, że w tym fragmencie Credo mowa jest o Duchu*

⁵ Benedykt XVI, *List o przyczynach kryzysu Kościoła*, Kraków 2019, s. 36n.

⁶ Szerzej na temat apologii wiary i jej potrzeby pisałem w artykule pt. *Apologia wiary jako zadanie nauczania religii*, „Studia Katechetyczne” 2014, t. 10, s. 11nn.

⁷ Por. KKK 108.

⁸ J. Ratzinger, *Rozważania o kryzysie przepowiadania*, w: J. Ratzinger, *Opera omnia*, t. 9: *Wiara w Piśmie i Tradycji*, Lublin 2018, s. 760n.

Świętym jako darze Boga dla historii we wspólnocie wierzących w Chrystusa⁹. To stwierdzenie jest ważne, bowiem dla najstarszej myśli chrześcijańskiej charakterystyczne jest nakładanie się wizji historiozbawczej i rozważania trynitarnego. Później, na niekorzyść samej sprawy, coraz bardziej zapominano o tym, tak że doszło do podziału na teologiczną metafizykę i na teologię historii. W ten sposób zatracono prawdziwą jedność myśli chrześcijańskiej, która od samego początku nacechowana była jednością historii i bytu¹⁰. Zachowanie tego rodzaju jedności myśli ułatwia przezwycięzenie problemu oddzielenia praktyki życia od deklarowanego wyznania wiary, pokazuje, że depozyt wiary nie jest eksponatem muzealnym, ale jest żywy, co wcale nie znaczy, że można by nim manipulować czy wręcz roztrwonić go, lecz jego żywotność oznacza zdolność ożywiania egzystencji chrześcijańskiej konkretnych osób. Wiara jest darem Boga, stąd Romano Guardini radzi: *Musimy prosić Chrystusa, aby przysłał Ducha, który sprawi, że będziemy mogli do Niego przyjść. Musimy się wyzwolić od siebie samych*¹¹.

Ale nie tylko o ożywianie wiary pojedynczych osób chodzi. Wiara chrześcijańska ma charakter eklezjalny, wiara jest przekazywana i rozwija się we wspólnocie, historia zbawienia dokonuje się w czasie Kościoła i dzięki obecności Boga działającego w Kościele, zaś depozyt wiary jest powierzony Kościołowi. Wiary nie da się oddzielić od Kościoła¹². Istotne jest zatem podkreślanie związku tajemnicy Boga-Trójcy z Kościołem, bowiem trynitarnie centrum wyznania wiary chrześcijan wpływa w sposób zasadniczy na rozumienie Kościoła. Jak uczy II Sobór Watykański, *Kościół ze swej natury jest misyjny, ponieważ bierze swój początek z misji Syna i z misji Ducha Świętego, zgodnie z zamysłem Boga Ojca*¹³. *Katechizm Kościoła Katolickiego* dodaje: *Ostatecznym celem misji nie jest nic innego, jak uczynienie ludzi uczestnikami komunii, jak istnieje między Ojcem i Synem, w Ich Duchu miłości*¹⁴. Omawiając rolę Ducha Świętego w dziele misyjnym Kościoła, św. Jan Paweł II zwraca uwagę na następujące elementy: uczniowie Pana zostali rozesłani na krańce świata, ich misją kieruje Duch Święty, On też czyni misyjnym cały Kościół i jest obecny oraz działa w każdym czasie i miejscu¹⁵. Konsekwentnie *Katechizm Kościoła Katolickiego* wyznanie wiary w Kościół i omawianie tej treści umieszcza w rozdziale zatytułowanym *Wierzę w Ducha Świętego*¹⁶. To, oczywiście, nie przypadek, ale wyraz zrozumienia, że Kościół jest środowiskiem, w którym Duch Pocieszyciel objawia się i działa w wybranym przez siebie czasie i miejscu.

⁹ J. Ratzinger, *Wprowadzenie do chrześcijaństwa*, w: J. Ratzinger, *Opera omnia*, t. 4: *Wprowadzenie do chrześcijaństwa. Wyznanie – chrzest – naśladowanie*, Lublin 2017, s. 262.

¹⁰ Tamże, s. 262n.

¹¹ R. Guardini, *Bóg. Nasz Pan Jezus Chrystus – Osoba i życie*, Warszawa 1999, s. 433.

¹² KKK 166nn.

¹³ DM 2.

¹⁴ KKK 850.

¹⁵ R Mi 21nn.

¹⁶ Por. KKK 748nn.

W tym kontekście należy mówić o przymiotach Kościoła, które wymienia *Credo*. Jedność Kościoła wiąże się wprost z jednością Trójcy Osób. To właśnie ta Boska jedność, a nie nawet fakt, że Jezus Chrystus założył Kościół jako jeden, generuje jedność Kościoła jako jego cechę konstytutywną¹⁷. Podobnie świętość Kościoła jest odbłaskiem świętości Boga, Tego, który jeden jest Święty¹⁸. Powszechność Kościoła jest wyrazem woli Boga, by każdy człowiek mógł otrzymać orędzie zbawienia. Misyjność Kościoła, o czym była już mowa, ma wprost genezę trynitarną koncepcji Boga. *Katechizm*, cytując soborową konstytucję *Lumen gentium*, stwierdza, że dzięki darowi Pana, jakim jest powszechność, *Kościół katolicki skutecznie i ustawicznie dąży do ponownego zespolenia całej ludzkości, wraz ze wszystkimi jej dobrami, z Chrystusem Głową, w jedności Jego Ducha*¹⁹. Tekst ten co prawda tchnie entuzjazmem soborowym, zweryfikowanym przez późniejsze wydarzenia, zwłaszcza jeśli chodzi o przekonanie o skuteczności podejmowanych działań, jednak zawiera bardzo istotną myśl, którą należy powtórzyć: zespolenie całej ludzkości i jej dóbr musi być skoncentrowane na Chrystusie. Poza Chrystusem i Jego Duchem wysiłki te będą tyle warte, co trud budowniczych wieży Babel. Wreszcie apostołskość Kościoła to założenie go przez Chrystusa na apostołach, to przekazywanie władzy apostołskiej w procesie sukcesji apostołskiej, sama zaś ta władza ma na celu *zachowanie i przekazywanie, z pomocą Ducha Świętego, nauczania i dobrego depozytu wiary*²⁰.

W tym miejscu dochodzimy do kwestii bardzo istotnej dla życia Kościoła, ale także przekazu wiary, zwłaszcza w ramach katechezy. Depozyt wiary, o którym była mowa, wiąże się ściśle z objawieniem Bożym, któremu towarzyszy charyzmat prawdy, dzieło Ducha Świętego²¹. Z tego charyzmatu korzystali nie tylko autorzy świętych ksiąg, korzysta z niego Kościół, gdy nauczają pasterze. Tym charyzmatem posługują się najpierw biskupi i kapłani²². W ich wypadku objawia się on w przekazywaniu zdrowej nauki, ale też w obowiązku *ujawniania odchyłeń i upominania błędzących*²³. Z kolei w życiu świeckich katolików sposób ujawniania się charyzmatu prawdy związany jest z ich specyficznym powołaniem. Inaczej dokonuje się to w rodzinie²⁴, inaczej wtedy, gdy świeccy wobec katechizowanych podejmują obowiązki katechetów²⁵. Zatem w odczytywaniu charyzmatu prawdy uczestniczą wszyscy ochrzczeni, bowiem, jak uczy *Katechizm*, *wszyscy ochrzczeni uczestniczą w zrozumieniu i przekazywaniu prawdy objawionej. Otrzymali oni namaszczenie*

¹⁷ KKK 813.

¹⁸ KKK 823; zob. także KK 39.

¹⁹ KK 13; KKK 831.

²⁰ KKK 857.

²¹ Por. KKK 105.

²² KKK 1586n.

²³ CT 63.

²⁴ Por. CT 68; FC 52; ChL 33n; KKK 1656.

²⁵ Por. CT 66.

od Ducha Świętego, który ich poucza i prowadzi do całej prawdy²⁶. Co więcej, ten zmysł wiary całego Ludu Bożego nosi znamię nieomylności²⁷, w pełni zatem korzysta z charyzmatu prawdy.

Przypomnienie o charyzmacie prawdy w związku z prawdą o Duchu Świętym jest ważne z tego powodu, że nie sposób o działaniu Ducha Świętego mówić w kontekście irracjonalności. Nie tylko przekaz katechetyczny czy kaznodziejski musi ten aspekt zawsze uwzględniać. Spotkania modlitewne, w których brakuje tego zasadniczego aspektu, że Duch Święty jest Duchem prawdy, że On prowadzi Kościół do całej prawdy, budzą wątpliwość czy rzeczywiście są przywoływaniem Ducha Świętego, czy też innego ducha. I tej zasady należy się trzymać, aby spotkania charyzmatyczne nie były szukaniem emocjonalnego zaspokojenia lub pobudzenia, ale by działał w nich Bóg.

Dla katechetyki, jak i dla całej teologii praktycznej, ważne jest pytanie, w jaki sposób prezentować działanie Ducha Świętego. Poza wskazywaniem, że Duch Święty istnieje, że działa w rozmaitych aspektach Kościoła, trzeba znaleźć schematy, które całościowo ukazują, jak działa Duch Święty. Może ich być wiele, wszelako chciałbym wskazać na trzy: jeden wynikający ze struktury *Katechizmu*, dwa następne związane przez tradycję katechetyczną wprost z działaniem Ducha Świętego w Kościele i życiu ochrzczonego.

Schemat wynikający ze struktury *Katechizmu* wiąże się z liturgią i sakramentami. W liturgii Duch Święty przekształca moc Chrystusa, czego skutkiem jest uprzedzające paruzję uczestnictwo w jedności Trójcy Świętej, a także życiodajne trwanie w Bogu²⁸. Chrzest to *narodziny z wody i Ducha* (J 3, 5), co symbolizuje woda chrzcielna i paschalna modlitwa jej poświęcenia²⁹. Bierzmowanie jest sakramentem Ducha Świętego: pełnia Ducha Bożego spoczęła nie tylko na Mesjaszu, ale na całym ludzie mesjańskim. Było to wielokrotnie obiecywane, a dokonało się w odniesieniu do Kościoła w dniu Pięćdziesiątnicy³⁰, zaś w odniesieniu do konkretnego wierzącego dokonuje się w sakramencie bierzmowania³¹. Eucharystia, Najświętszy Sakrament, wiąże się ściśle z realną obecnością Pana. Staje się to dzięki skuteczności słowa Chrystusa i działania Ducha Świętego³². Także owoce Komunii Św. trwają w człowieku wierzącym mocą Ducha Świętego, który ożywia to trwanie³³. W sakramencie pokuty, w formule rozgrzeszenia, wspomina się zesłanie Ducha Świętego na odpuszczenie grzechów³⁴, ale jednocześnie działanie

²⁶ KKK 91.

²⁷ KK 12.

²⁸ KKK 1107.

²⁹ KKK 1238.

³⁰ KKK 1287n.

³¹ Por. KKK 1299.

³² KKK 1375.

³³ KKK 1392.

³⁴ Por. KKK 1449.

Ducha Świętego nieodzowne jest dla aktów penitenta, które warunkują ważność i godziwość tego sakramentu, zwłaszcza żalu za grzechy³⁵. Sakrament chorych wiąże nauczanie Kościoła z Duchem Świętym przede wszystkim za pomocą chrzmatu uzdrawiania³⁶, który nie ma charakteru magicznego, ale jest usytuowany w kontekście wiary, bowiem ostateczne dobro człowieka wiąże się ze zbawieniem. Z kolei w centrum modlitwy konsekracyjnej sakramentu święceń znajduje się – jako element konieczny – prośba do Boga o wylanie Ducha Świętego i udzielenie Jego darów, odpowiednio do posługi związanej ze stopniem sakramentu: episkopatem, prezbiteratem lub diakonatem³⁷. Podobna prośba do Boga o wylanie Ducha Świętego pojawia się w obrzędach wprowadzających do sakramentu małżeństwa w postaci hymnu *Veni Creator*³⁸.

Dwa następnne schematy katechetyczne odnoszące się do Ducha Świętego mają mocne uzasadnienie biblijne, posiadają także bardzo duży potencjał duszpasterski. Chodzi mianowicie o dary i owoce Ducha Świętego. Klasyczny tekst biblijny, odnoszący się do darów Ducha Świętego z Iz 11, 1-3a, wymienia sześć spośród nich, zaś w tradycji katechetycznej podaje się siedem: mądrość, rozum, rada, męstwo, umiejętność, pobożność i bojaźń Boża³⁹. Tradycja ta wzięła z powtórzenia, jakie znajduje się w Septuagincie⁴⁰. Dary te są czymś, co od Boga otrzymuje zeschnięty obumarły pień Jessego: mimo dużej rezerwy, jaką wykazuje prorok wobec rodu królewskiego, wypowiada prorocstwo o wyniesieniu potomka Dawida, o pełni darów, jakimi On będzie dysponował w sposób trwały⁴¹. Logiczne, że Duch Chrystusa, który zstępuje na wierzącego, te dary przekazuje jednocześnie wierzącym z Pana. To jest tajemnica życia w Chrystusie i Duchu Świętym zapoczątkowanego w chrzcie i podtrzymywanego oraz pogłębianego w pozostałych sakramentach. Tę tajemnicę winna uzmysławiać katecheza, odnosząc się do działania Ducha Świętego w życiu chrześcijanina. Dary Ducha Świętego są zatem tajemnicą, co winien wierzący przyjąć i pomnożyć, jako otrzymany od Pana talent, uczynić je sprawnościami, ułatwiającymi, wręcz warunkującymi, życie w Bogu⁴². Widać tu duży potencjał katechetyczny i duszpasterski tego schematu, bowiem same dary odnoszą się do rozmaitych sytuacji życia człowieka⁴³.

³⁵ KKK 1453.

³⁶ KKK 1508.

³⁷ KKK 1573.

³⁸ Zob. OSM 1996, nr 61.

³⁹ KKK 1831.

⁴⁰ J. Jensen, W.H. Irwin, *Księga Izajasza. Proto-Izajasz (Iz 1-39)*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, Warszawa 2001, s. 627.

⁴¹ A.M. Pelletier, *Księga Izajasza*, w: *Międzynarodowy komentarz biblijny*, red. W.R. Farmer, Warszawa 2001, s. 861; L. Stachowiak, *Księga Izajasza* („Biblia lubelska”), Lublin 1991, s. 61.

⁴² A. Drago, *Dary Ducha Świętego*, Kraków 1998, s. 52n.

⁴³ Szerzej na temat tej kwestii zob. J. Kudasiewicz, *Duch Święty i Jego dary*, Kraków brw., s. 113nn.

Z kolei tekstem biblijnym, który wymienia owoce Ducha Świętego, jest Ga 5, 22-23; w wersji oryginalnej zawiera on dziewięć owoców, zaś w wersji Wulgaty, co przyjęło się w tradycji katechetycznej, dwanaście: miłość, wesele, pokój, cierpliwość, uprzejmość, dobroć, wspaniałomyślność, łaskawość, wierność, skromność, wstrzeźliwość, czystość⁴⁴. Warto zwrócić uwagę na dwie kwestie. Po pierwsze, tekst biblijny mówi nie o owocach, ale o owocu Ducha Świętego. Po drugie, owoc ten jest przeciwstawiony uczynom ciała. Fragment ten bowiem pochodzi z rozważań dotyczących przeciwstawienia życia według ciała życiu według Ducha⁴⁵. Tradycja katechetyczna rozbiła tę wyliczankę na poszczególne owoce. To zestawienie z kolei odnosi się do postaw człowieka, którego przenika łaska Ducha Świętego. Chodzi tu nie o samorealizację, co dzisiaj jest tak popularną postawą, ale o pozwolenie Bogu, by stał się rzeczywistym w życiu człowieka ochrzczonego⁴⁶.

Katechetyczna realizacja zagadnień pneumatologicznych

Zagadnienie obecności tematyki związanej z Duchem Świętym postaram się ukazać na podstawie dwóch dokumentów, reprezentatywnych dla katechezy, zatwierdzonych w roku 2018, mianowicie *Podstawy programowej katechezy* oraz *Programu nauczania religii*. Uzupełnieniem będzie krótka, ale istotna uwaga, odnosząca się *Programu duszpasterskiego* na lata 2017-2019.

W *Podstawie programowej katechezy* dla przedszkola brak jest odniesień do Ducha Świętego, choć zagadnienie to pojawia się w ramach uczonych modlitw.

W klasach I-IV szkoły podstawowej podejmuje się następujące zagadnienia, wskazuje na efekty uczenia się i kształtowanie postaw⁴⁷:

A.4. Jezus Słowem Boga i obiecany Zbawicielem. Maryja Matką Chrystusa i naszą. Publiczna działalność Jezusa. Śmierć i Zmartwychwstanie Chrystusa	A.4.1. na podstawie tekstów biblijnych opowiada o zmartwychwstaniu Jezusa i zesłaniu Ducha Świętego, A.4.2. wyjaśnia, że Maryja jest Matką Jezusa i wszystkich ludzi, A.4.3. wskazuje, w jaki sposób może wyrazić wdzięczność Panu Jezusowi za dar Jego ofiary	A.4.a. okazuje wdzięczność Jezusowi, A.4.b. przyjmuje Maryję za swoją Matkę i okazuje Jej szacunek A.4.c. pragnie poznawać życie i nauczanie Jezusa
--	--	---

⁴⁴ KKK 1832.

⁴⁵ E. Tamez, *List do Galatów*, w: *Międzynarodowy komentarz biblijny*, red. W.R. Farmer, dz. cyt., s. 1520.

⁴⁶ W. Stinissen, *Młode wino. O owocach Ducha Świętego*, Poznań 2016, s. 21.

⁴⁷ PPK, s. 33.

A.5. Duch Święty w życiu Kościoła. Jedność działania Ojca, Syna i Ducha Świętego	A.5.1. opowiada o misji Kościoła, A.5.2. wymienia przejawy działania Ducha Świętego w Kościele	A.5.a. jest otwarty na działanie Ducha Świętego A.5.b. jest posłuszny natchnieniom Ducha Świętego
--	---	--

W *Programie nauczania religii* opublikowanym w roku 2018 przez Komisję Wychowania Katolickiego zagadnienia pneumatologiczne skupiają na roli Ducha Świętego w budowaniu królestwa Bożego⁴⁸. W klasie I zwraca się uwagę na to, że człowiek jest świątynią Ducha Świętego⁴⁹. W klasie II uwaga skupia się na wydarzeniu Zesłania Ducha Świętego na Kościół oraz trwałości tego wydarzenia jako daru Jezusa, co wyraża się w postawach otwartości na Ducha Świętego i posłuszeństwa Jego natchnieniom⁵⁰. W klasie III Osoba Ducha Świętego jest przedstawiana w kontekście tajemnicy Trójcy Świętej⁵¹. Ten sam kontekst jest przeniesiony do tematyki spotkań parafialnych w klasie IV⁵². Można stąd wyciągnąć wniosek, że autorzy *Programu nauczania religii* nie traktują treści pneumatologicznych jako podstawowego budulca świadomości chrześcijańskiej w tym wieku. Powoduje to pewne problemy na wyższych etapach, o których będzie mowa.

W klasach V-VIII szkoły podstawowej wśród celów katechetycznych formułuje się następujący⁵³:

Wprowadzanie w historię zbawienia oraz jej aktualizacja w roku liturgicznym i życiu człowieka. Wspomaganie ucznia w zdobywaniu umiejętności analizy i interpretacji historii zbawienia Starego i Nowego Testamentu oraz dziejów Kościoła (poznawanych współbieżnie z nauczaniem historii w szkole). Pomoc w odkrywaniu działania Ducha Świętego w życiu chrześcijanina. Ukazywanie wydarzeń zbawczych w roku liturgicznym z uwzględnieniem perspektywy eschatologicznej.

Jednocześnie podejmuje się następujące zagadnienia, wskazuje na efekty uczenia się i kształtowanie postaw⁵⁴:

⁴⁸ PNR, s. 41.

⁴⁹ PNR, s. 43.

⁵⁰ PNR, s. 53, 55n, 58.

⁵¹ PNR, s. 65.

⁵² PNR, s. 82.

⁵³ PPK, s. 57n.

⁵⁴ PPK, s. 65, 67, 77n.

A.14. Duch Święty. Natura trzeciej Osoby Boskiej. Działanie Ducha Świętego w Kościele i w życiu chrześcijanina. Dary Ducha Świętego	A.14.1. opisuje naturę, sposób obecności i działania Ducha Świętego w Kościele oraz w życiu chrześcijanina w oparciu o teksty biblijne i nauczanie Kościoła, A.14.2. wymienia i omawia dary Ducha Świętego i wyjaśnia ich znaczenie, A.14.3. omawia owoce działania Ducha Świętego	A.14.a. wierzy w Ducha Świętego, A.14.b. otwiera się na działanie i dary Ducha Świętego, A.14.c. stara się na co dzień dzielić owocami Ducha Świętego
A.15. Grzechy przeciwko Duchowi Świętemu	A.15.1. wyjaśnia pojęcie grzechu przeciwko Duchowi Świętemu	A.15.a. żyje według natchnień Ducha Świętego
	B.2.4. uzasadnia religijny wymiar uroczystości Zmartwychwstania Pańskiego, Narodzenia Pańskiego, Zesłania Ducha Świętego oraz okresów Adwentu i Wielkiego Postu, charakteryzuje istotę kultu Serca Pana Jezusa, Maryi oraz świętych.	
B.5. Istota i znaczenie sakramentu bierzmowania. Obrzędy bierzmowania. Skutki bierzmowania w życiu chrześcijanina	B.5.1. wyjaśnia, czym jest sakrament bierzmowania, B.5.2. opisuje i wyjaśnia obrzędy bierzmowania, B.5.3. przedstawia istotę, skutki i konsekwencje egzystencjalne bierzmowania, B.5.4. omawia znaczenie sakramentu bierzmowania dla życia chrześcijanina, B.5.5. wymienia dary Ducha Świętego, B.5.6. podaje właściwe motywy przyjęcia sakramentu bierzmowania jako dopełnienia chrztu, B.5.7. uzasadnia konieczność dalszej formacji chrześcijańskiej	B.5.a. wierzy w pomoc Ducha Świętego w sakramencie bierzmowania, B.5.b. świadomie podchodzi do przygotowania do bierzmowania, B.5.c. kształtuje postawę współpracy z Duchem Świętym we własnym życiu, B.5.d. jest przekonany o konieczności formacji chrześcijańskiej po przyjęciu bierzmowania

E.2. Powstanie i przymioty Kościoła.	E.2.1. na podstawie tekstów biblijnych omawia etapy powstawania Kościoła,	E.2.a. daje świadectwo wiary, E.2.b. identyfikuje się ze wspólnotą Kościoła,
Biblijne obrazy Kościoła.	E.2.2. charakteryzuje najważniejsze obrazy biblijne Kościoła,	E.2.c. odpowiedzialnie podejmuje zadania w życiu Kościoła, a zwłaszcza parafii,
Struktura i ustrój Kościoła.	E.2.3. wyjaśnia, czym jest Kościół,	E.2.d. chce wypełniać przykazania kościelne,
Wiarygodność Kościoła katolickiego.	E.2.4. wymienia i wyjaśnia przymioty Kościoła katolickiego,	E.2.e. troszczy się o potrzeby Kościoła
Konieczność Kościoła do zbawienia.	E.2.5. wymienia największe Kościoły chrześcijańskie, E.2.6. wyjaśnia pojęcie: ekumenizm (w kontekście rozumienia katolickiego wyznania wiary),	
Kościół Mistycznym Ciałem Chrystusa i wspólnotą wiernych w Duchu Świętym	E.2.7. opisuje hierarchiczny ustrój Kościoła, E.2.8. wyjaśnia pojęcia: papież, prymat papieża, Stolica Apostolska, Namiestnik Chrystusa, kuria rzymska, dogmat, sobór, synod biskupów, nuncjusz, konferencja episkopatu, metropolia, biskup, diecezja, prezbiter, parafia, proboszcz, misjonarz, życie konsekrowane, E.2.9. podaje argumenty za tym, że w Kościele katolickim w pełni obecny jest Kościół Chrystusowy (np. sukcesja), E.2.10. wyjaśnia, na czym polega rola Kościoła w zbawianiu człowieka, E.2.11. omawia znaczenie przykazań kościelnych, E.2.12. podaje możliwości włączenia się w życie Kościoła, a zwłaszcza wspólnoty diecezjalnej i parafialnej	

Warte podkreślenia jest nagromadzenie treści odnoszących się do Ducha Świętego. W klasie V Duch Święty pojawia się jedynie w kontekście jednostek okazjonalnych, wprowadzających w uroczystość Pięćdziesiątnicy⁵⁵. W klasie VI ten sam kontekst liturgiczny, obecny także w następnych klasach tego etapu, zostaje

⁵⁵ PNR, s. 100n.

uzupełniony przez jednostki związane z sakramentem bierzmowania, omawianym wraz z innymi sakramentami, ze szczególnym uwzględnieniem darów Ducha Świętego⁵⁶. Program klasy VII w pierwszej części grupuje treści trynitarnie. Dotyczą one natury Ducha Świętego, Jego obecności i działania w Kościele oraz w życiu chrześcijanina, darów Ducha Świętego, grzechów przeciwko Duchowi Świętemu, wreszcie ukazania Kościoła jako świątyni Ducha Świętego i wspólnoty wiernych w Duchu Świętym. Pojawia się tu też pojęcie owoców Ducha Świętego, ale nie w treściach, lecz w celach katechetycznych i postawach⁵⁷. Wreszcie tytuł programu dla klasy VIII: *Mocą Ducha Świętego przemieniamy świat*, wskazuje na koncentrację zagadnień pneumatologicznych, co jest logiczne, bowiem program tej klasy podsumowuje czteroletnie przygotowanie do przyjęcia sakramentu bierzmowania. Szczególnie dział czwarty, wprost poświęcony bierzmowaniu, zawiera wiele treści odnoszących się do Osoby Ducha Świętego, w szczególności takie hasła, jak dary i owoce Ducha Świętego w Kościele oraz Jego charyzmaty, ujęte również w kontekście eklezjologicznym. Warto podkreślić, że owoce Ducha Świętego są ujmowane raczej w sposób ogólny, jako przejawy Jego działania w Kościele, niż jako wykaz katechizmowy, co nie oznacza, że po ten wykaz, mocno zakorzeniony w Biblii, nie można sięgać⁵⁸.

W szkole ponadpodstawowej podejmuje się następujące zagadnienia, wskazuje na efekty uczenia się i kształtowanie postaw⁵⁹:

A.19. Trzecia Osoba Trójcy Świętej odkrywana poprzez imię, określenia i symbole. Obecność i działanie Ducha Świętego w historii zbawienia i w Kościele	A.19.1. definiuje i opisuje imię, określenia i symbole Ducha Świętego, A.19.2. rozpoznaje w tekstach biblijnych, w historii Kościoła i znakach czasu działanie Ducha Świętego*	A.19.a. kształtuje osobistą relację z Duchem Świętym, A.19.b. umacnia się w przekonaniu o wiarygodności Boga, który spełnia swoje obietnice, A.19.c. współpracuje z darami Ducha Świętego
B.1. Działanie Trójcy Świętej w liturgii	B.1.1. wyjaśnia działanie Boga Ojca w liturgii, B.1.2. omawia dzieło Chrystusa w liturgii, B.1.3. opisuje działanie Ducha Świętego w liturgii	B.1.a. spotyka się z Bogiem w liturgii, B.1.b. jako członek wspólnoty Kościoła oddaje w liturgii cześć Trójcy Świętej

⁵⁶ PNR, s. 110n, 114n.

⁵⁷ PNR, s. 123, 133.

⁵⁸ PNR, s. 143.

⁵⁹ PPK, s. 104, 106n, 110, 121.

B.5. Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego. Celebracja sakramentu chrztu świętego. Celebracja sakramentu bierzmowania. Liturgiczna celebracja sakramentu Eucharystii. Znaki i symbole w liturgii sakramentów wtajemniczenia	B.5.1. wyjaśnia, że chrzest, bierzmowanie i Eucharystia są sakramentami wtajemniczenia chrześcijańskiego, B.5.2. interpretuje czynności wykonywane podczas liturgii sakramentów wtajemniczenia, B.5.3 analizuje i interpretuje obrzędy wtajemniczenia chrześcijańskiego*, B.5.4. interpretuje znaki i symbole pojawiające się podczas Eucharystii	B.5.a. wyraża wdzięczność Bogu i ludziom za przyjęte sakramenty wtajemniczenia, B.5.b. rozwija w sobie świadomość przyjętego chrztu, B.5.c. pielęgnuje dary Ducha Świętego i żyje według nich, B.5.d. rozwija w sobie postawy eucharystyczne
C.8. Grzech przeciwko Duchowi Świętemu	C.8. 1. wyjaśnia, na czym polega grzech przeciwko Duchowi Świętemu	C.8.a. odczuwa potrzebę pogłębiania nauki Kościoła, C.8.b. modli się do Ducha Świętego, C.8.c. jest posłuszny natchnieniom Ducha Świętego
E.10. Charyzmat w Kościele i dla Kościoła	E.10.1. wymienia charyzmaty i wyjaśnia ich specyfikę*, E.10.2. wskazuje na związek między charyzmatem i urzędem w Kościele*	E.10.a. odkrywa szczególne dary, którymi został obdarzony, E.10.b. rozwija posiadane zdolności i dary Ducha Świętego w służbie innym

W ukazywaniu treści programowych na tym etapie edukacyjnym ograniczyć się do liceum. W technikum i szkole branżowej treści te zostają powtórzone, choć w nieco innych miejscach. *Program nauczania religii* w liceum skupia się w kolejnych klasach na wyzwaniu wolności, wiary, nadziei i miłości. W klasie I o Duchu Świętym wspomina się w kontekście działu poświęconego wierze, a także porównaniu wyznania wiary z przekonaniami innych religii. Treści skupiają się na imieniu, nazwach i symbolach trzeciej Osoby Boskiej⁶⁰. W klasie II zagadnienia te skupiają się na działaniu Ducha Świętego w liturgii poszczególnych sakramentów⁶¹. W klasie III treści pneumatologiczne pojawiają się dwukrotnie: najpierw przy okazji tematyki sumienia omawiany jest grzech przeciwko Duchowi Świętemu, następnie w dziale poświęconym Kościołowi i jego odniesieniom trynitarnym omawiana jest obecność i działanie Ducha Świętego w historii zbawienia i w Kościele, przy czym rozpoznanie trzeciej Osoby Boskiej następuje przez działanie⁶². W klasie IV, czyli maturalnej, dary Ducha Świętego ujmowane są jako wyraz miłości, co przekłada

⁶⁰ PNR, s. 166n.

⁶¹ PNR, s. 182.

⁶² PNR, s. 189n, 192nn.

się w sferze postaw na rozwijanie posiadanych zdolności i darów Ducha Świętego w służbie innym⁶³.

W szkołach specjalnych proponuje się następujące treści⁶⁴:

A.3. Podstawowe pojęcia religijne: Bóg Ojciec, Jezus Chrystus, Duch Święty, Kościół, Maryja, święci, aniołowie, modlitwa.

A.4. Bóg jest Stworzycielem świata.

Jezus jest Słowem Boga.

Chrystus umarł i zmartwychwstał dla nas.

Duch Święty prowadzi i umacnia życie Kościoła.

Kościół realizuje posłannictwo Chrystusa.

Powtórne przyjście Pana.

Reasumując kwestię obecności zagadnień pneumatologicznych w *Podstawie programowej katechezy*, a także w *Programie nauczania religii*, należy zauważyć najpierw fakt, że zakres wiedzy na ten temat ma charakter integralny zarówno na II, jaki i na III szkolnym etapie edukacyjnym. Szczególne rozszerzenie zagadnień dokonuje się na etapie II, a to ze względu na fakt, że jest to etap przygotowujący do przyjęcia sakramentu bierzmowania. Natomiast etap III został tak zaplanowany, aby przekazać uczniom wiedzę konieczną do zdawania egzaminu maturalnego z religii.

Postulaty, jakie zostały sformułowane w 1. części niniejszego artykułu, winny być realizowane w tworzeniu podręczników i materiałów dydaktycznych. Chodzi zwłaszcza o następujące kwestie:

- wskazanie, że wiara w Trójcę prowadzi do konkretyzacji życia chrześcijańskiego, zarówno religijnego, jak i moralnego, co wyraża formuła: *Bóg jest Miłością*;
- to centralne umiejscowienie prawdy o Trójcy w *Credo* prowadzi do właściwego rozumienia zagadnień eklezjologicznych, szczególnie kwestii reform Kościoła;
- potrzebne jest także powiązanie Osoby Ducha Świętego z sakramentami: to Duch Jezusa Chrystusa jest Uświęcicielem działającym w sakramentach;
- modlitwa do Ducha Świętego, także kultywowana w ruchach charyzmatycznych, nie może prowadzić do przekonania o irracjonalności wiary, skoro Duch Święty jest, zgodnie ze słowami Zbawiciela, Duchem Prawdy.

Jeśli chodzi natomiast o kwestię *Programu duszpasterskiego*, to miał on w latach 2017-19 charakter bardzo ogólny. Aż prosiło się, by, w związku z tematyką podejmowaną w kolejnych latach, w pierwszym roku, poświęconym Duchowi Świętemu, który przychodzi do człowieka, podjąć zagadnienia związane z darami Ducha Świętego, w drugim zaś, poświęconym odpowiedzi człowieka na działanie Ducha Świętego, przyjrzeć się owocom Ducha Świętego. Nielogiczne w stopniu

⁶³ PNR, s. 208.

⁶⁴ PPK, s. 154.

najwyższym jest zapoznavanie starych schematów katechetycznych, które porządkują tak obszerny materiał, schematów, które mają bardzo silne korzenie biblijne. Ale rok I omawianego programu duszpasterskiego to także rok, w którym Polska odzyskała niepodległość. Nieobecność tego zagadnienia zarówno w programie duszpasterskim, jak i homiletycznym, jest znakiem dość dużego oddalenia twórców programu od konkretności codzienności parafialnej czy nawet diecezjalnej.

Niniejsza analiza stanowi, mam taką nadzieję, przyczynek do poprawy programowania pracy duszpasterskiej, katechetycznej i homiletycznej Kościoła w Polsce. Potrzebne jest programowanie, które poważnie traktuje prawdy wiary, przekazuje je w postaci nie tylko intelektualnej, ale w kontekście modlitwy, liturgii, życia moralnego, jednocześnie to planowanie winno uwzględniać konkret przeżywania rzeczywistości przez osoby ochrzczone, nie powinno się też wystrzegać pewnych sprawdzonych schematów katechetycznych, zwłaszcza tych, które mają swoje korzenie w Piśmie Świętym. *Vetera et nova!*

Streszczenie

Artykuł stanowi próbę nazwania i rozwiązania problemów związanych z tematyką Ducha Świętego, przed którymi staje dzisiaj katecheza w kontekście wszystkich swoich funkcji: wychowania, nauczania i wtajemniczenia. By ten cel osiągnąć, autor omawia zagadnienia pneumatologiczne, jakie pojawiają się w nauczaniu Kościoła, a następnie usiłuje odpowiedzieć na pytanie, na ile nowe, pochodzące z roku 2018, polskie dokumenty programowe katechezy tę prawdę realizują.

Słowa kluczowe: Duch Święty, program katechezy, nauczanie religii, program duszpasterski.

CONTEMPORARY CHALLENGES FOR CATECHESIS ABOUT THE HOLY SPIRIT

Summary

The article is an attempt to define and solve problems related to the subject of the Holy Spirit. They are a challenge for catechesis, which is to carry out its functions: education, teaching and initiation. To achieve this goal, the author discusses the pneumatological issues that arise in the teaching of the Church. then he looks for an answer to the question about the relationship between pneumatology and the new Polish curriculum documents for catechesis from 2018.

Keywords: the Holy Spirit, catechesis program, religious education, pastoral program.

Bibliografia

- Benedykt XVI, *List o przyczynach kryzysu Kościoła*, Kraków 2019.
Drago A., *Dary Ducha Świętego*, Kraków 1998.

- Guardini R., *Bóg. Nasz Pan Jezus Chrystus – Osoba i życie*, Warszawa 1999.
- Kudasiewicz J., *Duch Święty i Jego dary*, Kraków 2008.
- Ratzinger J., *Rozważania o kryzysie przepowiadania*, w: J. Ratzinger, *Opera omnia*, t. 9: *Wiara w Piśmie i Tradycji*, Lublin 2018, s. 753-765.
- Ratzinger J., *Wprowadzenie do chrześcijaństwa*, w: J. Ratzinger, *Opera omnia*, t. 4: *Wprowadzenie do chrześcijaństwa. Wyznanie – chrzest – naśladowanie*, Lublin 2017, s. 27-282.
- Stachowiak L., *Księga Izajasza („Biblia lubelska”)*, Lublin 1991, s. 61.
- Stinissen W., *Młode wino. O owocach Ducha Świętego*, Poznań 2016, s. 21.
- Tomasiak P., *Apologia wiary jako zadanie nauczania religii*, „*Studia Katechetyczne*” 2014, t. 10, s. 11-40.

O autorze

Ks. Piotr TOMASIAK – ksiądz diecezji warszawsko-praskiej, profesor nauk teologicznych w zakresie katechetyki, dziekan Wydziału Teologicznego UKSW, profesor i kierownik Katedry Katechetyki Fundamentalnej i Materialnej UKSW, wykładowca WSD Diecezji Warszawsko-Praskiej, konsultor Komisji Wychowania Katolickiego i Rady Naukowej oraz koordynator Biura Programowania Katechezy przy Konferencji Episkopatu Polski, wiceprezes Warszawskiego Towarzystwa Teologicznego, przewodniczący Komitetu Głównego Olimpiady Teologii Katolickiej.